

Osmansko Carstvo objedinjavalo je narode najrazličitijih vjera. Lojalnost islamu bila je ključna legitimacijska osnova i za sultana i za osmanlijsku elitu, ali isto tako je bilo važno integrirati i podanike koji nisu bili muslimanske vjere. Osim toga, vjerska raznolikost bila je daleko izraženija u jugoistočnoj Europi nego u bliskoistočnim ili afričkim pokrajinama Osmanskog Carstva.

Ovo poglavlje nastoji rekonstruirati središnju ulogu vjere u životu narodā u jugoistočnoj Europi tijekom osmanske vladavine. U političkom smislu, vjera je bila presudna: društvena struktura u Osmanskom Carstvu temeljila se na podjeli na muslimane i nemuslimane, dok su se nemuslimanski podanici dalje dijelili na pravoslavnu, židovsku, armensku zajednicu [*millet*]. Vjerske institucije bile su ključne u artikulaciji interesa i potreba ovih zajednica. Pravoslavna crkva održavala je posebne odnose s osmanskim vlastima, ali su i vjerski poglavari drugih vjeroispovijesti surađivali s osmanskom državom. Pa ipak, za većinu ljudi religija je manje bila pitanje politike i institucija, a više stvar vjere i odnosa s Bogom. Vjerski običaji bili su u samom srcu svakodnevice za veliku većinu ljudi, a izvori uvršteni u ovo poglavlje nastoje na njih baciti nešto više svjetla.

Većina tekstova dotiče i vrlo kontroverzno pitanje vjerske „tolerancije“ u Osmanskom Carstvu. Mnogi historičari inzistiraju na tome da je Osmansko Carstvo bilo muslimanski imperij, te da su u njemu kršćani ugnjetavani po vjerskoj osnovi. Drugi historičari pak skreću pozornost na to da su se u isto to vrijeme i po Europi vodili vjerski ratovi i da su nekršćani mogli birati između pokrštavanja i iseljavanja, dok su Osmanlije bili daleko tolerantniji, budući da su svojim podanicima kršćanima dopuštali zadržavanje vlastite vjere, i čak su prihvaćali i izbjeglice drugih vjera. Iako u obama ovim stavovima ima zrno istine, oni ipak sadrže jasne ideološke implikacije i u priličnoj mjeri pojednostavljaju povijesne činjenice. Tekstovima koje navodimo u završnom odjeljku ovoga poglavlja nastojimo pomoći učenicima shvatiti kompleksnost suživota različitih religija, jednako kao i razmjere diskriminacije u osmanskoj jugoistočnoj Europi, te postaviti sve to u komparativnu perspektivu.

IIIa. Muslimani

III-1. Natpis na portalu Sulejmanove džamije u Istanbulu (sredina 16. stoljeća)

[Sultan Sulejman] blizak Bogu, veličanstvenom gospodaru i svemoćnom tvorcu svijeta i vlasti, [sultan Sulejman] koji je njegov rob, silan božanskom snagom, kalif što zrači Božjom milošću, On koji ispunjava naredbe Tajne knjige i provodi njezine odredbe u (svim) nastanjenim dijelovima zemlje:

Osvajač zemalja istoka i zapada, s pomoću Sve-mogućeg Boga i svoje pobjedonosne vojske, gospodar svjetskoga carstva, sjena Božja nad svim narodima, sultan sultana Arapa i Perzijanaca, objavljivač sultanskih zakona [*kanun*], deseti od osmanskih hakana,

Sultan, sin sultanov, sultan Sulejman-han, [...] Neka sultanat njegov potraje za sva vreme-na!

Imber, str. 75

Objasni pretpostavljeni odnos između Boga i osmanskog vladara. Je li vladar (i mnogi drugi vladari koji su tvrdili da njihova vlast potječe od Boga) bio istinski vjernik ili je samo pokušavao manipulirati svojim podanicima? Kakva je u tom slučaju uloga ulema?

III-2. Dimitrie Cantemir o muslimanskim molitvama

Muhamed je zapovjedio molitve, bilo u javnosti, bilo u privatnosti, pet puta tijekom 24 sata, [...]

Kad se mole, vrlo se pažljivo brinu o četirima stvarima: 1. da se operu; 2. da molitve izgovore u određenom vremenu, jer ako ih izgovore prije ili poslije pravog vremena, vjeruju da će molitve biti uzaludne i da se neće dopasti Bogu; 3. da mjesto na kojem se mole bude čisto, a ako sumnjaju u njegovu čistoću, onda da pod noge prostru ili mali ćilim ili svoj rubac; 4. da se okrenu prema osi sjever-jug, koju zovu *kibla*, a za koju kažu da gleda prema hramu u Meki. [...]

Molitva se sastoji od više naklona, klečanja, do-dirivanja tla čelom, ustajanja i molitvi. [...]

U velikim džamijama, oni svoje mjesto nikome ne ustupaju, pa ni samom sultanu, nego svatko ostaje neuznemiravan na mjestu koje je prvobitno zauzeo. A prije no što se molitva završi, zabranjeno je izgovoriti ijednu riječ ili učiniti i najmanji pokret (mili Bože, koliko su oni pobožniji od kršćana, i koliko odlučniji u poštovanju Boga!), pa čak i pljunuti ili zakašljati, osim ako su nuždom prisiljeni, a tada treba pljunuti u rupčić, budući da smatraju da je neprilično pljunuti ili useknuti se na čistom mjestu.

Petak. Petkom, koji se jezikom Kurana zove *džuma* (a što znači okupljanje ili dan sabora), poslije podnevne molitve, u velikim džamijama (koje oni zovu sultanskim) propovjednici drže učenje dva ili tri sata. Objašnjavaju tekst Kurana na neku temu koju su prije odabrali. K tome, lijepo se izražavajući, dodaju nešto moralno, u skladu s okolnostima, i ukrašeno stilskim figurama, tropima i metaforama i drugim retoričkim sredstvima. U vrijeme mira dodaju poneku riječ o ispunjenju pravde, o tome kako se državna uprava brine o svojim podanicima, o Božjoj milosti i o osujećivanju neprijatelja u njegovu kretanju i namjerama. A ako je vrijeme rata, ili netom uoči rat, sultan propovjednicima zapovjedi da češće govore na način koji bi pokazao narodu i uvjerio ga da se u rat protiv neprijatelja kreće po Božjoj i Prorokovoj zapovijedi, ne radi zemaljskog blaga, ne za nekakvu dobit ili slavu i ljudsku pohvalu, nego samo zbog širenja vjere, za slavu Božju i na korist cijeloga muslimanskog, i drugih naroda.

Cantemir 1987, str. 289-295

Ovaj isječak potječe iz Cantemirove rasprave o muslimanskoj vjeri, napisane tijekom izbjeglištva u Rusiji (1711.-1723.), u kojoj izlaže ono što zna o osmanskome društvu, koje je upoznao tijekom više od dvadeset godina života provedenih u Istanbulu prije 1710.

❓ Kojih su se pravila muslimani morali pridržavati tijekom molitve?

Pronađi jedan argument koji govori u prilog tome da je zajednica muslimanskih vjernika [*umma*] po svojoj prirodi demokratska.

Je li opravdano miješanje politike u vjersku sferu? Navedi argumente za i protiv. Pronađi primjere za takvo miješanje u drugim društvima. Ima li takvog miješanja i u tvom društvu?

Sl. 11. Džamija u Izniku (Nikeja) iz 14. stoljeća

Lewis, str. 294

❓ Usporedi ove dvije džamije. Da nisi imao/imala podatke o vremenu u kojem su nastale, kako bi mogao/mogla zaključiti koja je starija a koja novija?

Sl. 12. Sulejmanija (Sulejmanova džamija) u Istanbulu (1550.-1557.)

Fotografija Helen Philon

III-3. Kako jedan musliman objašnjava vezu između Alaha i kiše (1779.)

Kiše nije bilo tri ili četiri mjeseca, stoga su se u svim džamijama u Sarajevu držale velike molitve za kišu (*dove*). Ali za sve postoji neki razlog, jer Allah ne mijenja svoju odluku, a uzvišeni svijet duha povezan je s našim. Ako kiša padne, za to postoji drugi razlog, poznat zvjezdoznancima, pa su molitve za kišu samo simbol pokornosti i služba Bogu, a ne glavni razlog zbog kojeg kiša pada. Jer kad bi svaka molitva bila uslišana, svijet bi propao, a tajne nam se ne bi otkrivale. Ali, kad se vrijeme kiše približi i netko se pomoli, narod onda kaže da je on dobar čovjek i da će mu molitva biti uslišana. A ja, grešni siromah, čuo sam prije gotovo mjesec dana od jednog zvjezdoznancu da će se za mjesec dana, što znači sada, zvijezde postaviti tako da će se "dveri otvoriti", to jest da će kiša pasti – i tako i bi. I tako su onda neke neznalice počele izvoditi zaključke, što nije grešno, ali nije ni od nekog značaja, jer bit će kako Allah hoće, a ne što mi hoćemo ili nećemo.

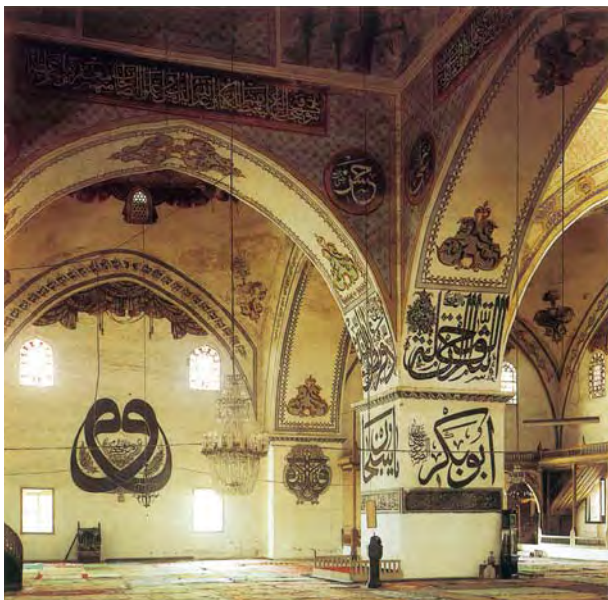
Bašeskija, str. 235

🔑 Mula Mustafa Bašeskija (1731/1732.-1809.) cijeli je život proveo u Sarajevu. Bio je imam i hatib u Bozadži hadži-Hasanovoj džamiji, a poslije je radio kao

pisar (*katib*). Mula Mustafa je za sobom ostavio kroniku, sjajan izvor građe o povijesti političkog i svakodnevnog života u Sarajevu, Bosni i susjednim zemljama. U tekstu vidimo da je Mustafa, u skladu s intelektualnom klimom u Europi 18. stoljeća, bio vrlo skeptičan prema raširenom praznovjerju; međutim, ta skeptičnost nije ga navela na to da posumnja u Alahovu svemoć.

? U što, zapravo, mula Mustafa Bašeskija vjeruje? Ima li kiša prirodne ili božanske uzroke?

Sl. 13. Ornamentalni natpisi iz Kurana u unutrašnjosti Stare džamije u Jedrenu (15. stoljeće)

Hegy, Zimanyi, sl. 90

III-4. Muslimanska heterodoksija – šale o bektašijama

Muslimanski učitelj, hodža, držao je propovijed u džamiji i opisivao Božju moć i svojstva. „Bog nije ni na zemlji ni na nebu, nije ni na desnoj ni

na lijevoj strani, nije ni nad morem ni u moru. Ukratko, on se ne pokazuje u prostoru nego postoji samo u vjernikovu srcu“, govorio je hodža, na što se jedan bektašija iz publike više nije mogao uzdržati pa reče:

– O, vjernici, molim vas da me saslušate. Kad sam vam neki dan kazao da Bog nije ovdje, rekli ste mi da sam postao nevjernik, a sad kad vam hodža-efendija kaže da Alah ne postoji, vi ne kažete ni riječi.

Pitali bektašiju: “Zašto je svijet tako pun brda i dolina, stijena i planina? Zbog čega nije svuda ravan i gladak?” „Pa što ste očekivali od nečeg što je stvarano samo šest dana?“ odgovori na to bektašija.

Dursun, str. 78

Sl. 14. Turska gospa na devi prilikom hodočašća u Meku

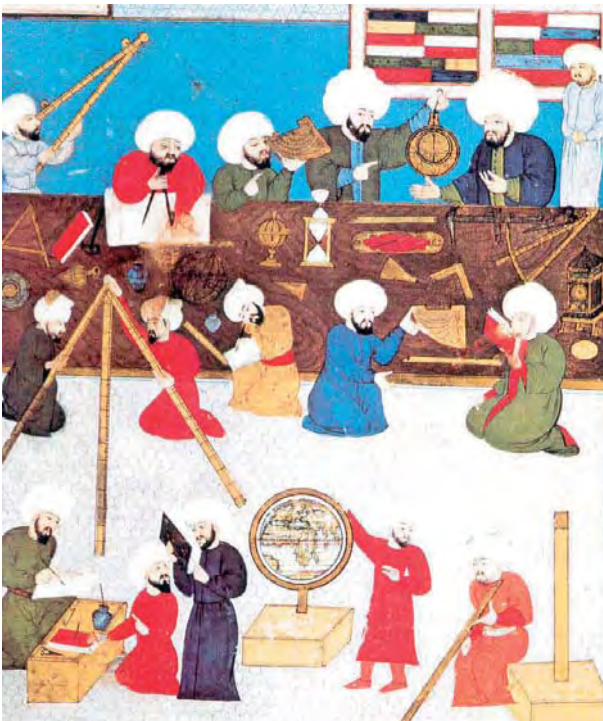
Hegy, Zimanyi, sl. 62

🔑 Bektašije su osnovali vjersko bratstvo i pozivali se na primjer hadži Bektaša Velija, čuvenog mistika i derviša iz 13. stoljeća. Iako službeno vrlo bliski

osmanskim vlastima i vrlo utjecajni među jasnicičarima, bekašije su bile pobornici islamskog misticizma (sufizma), katkad bliži šiitskoj nego službenoj sunitskoj vjeri Osmanskog Carstva. Bektašije su pokazivale i specifično nepoštovanje društvene hijerarhije, jednako kao i nepoštovanje prema raširenim običajima i obredima – što je sve našlo izraza u bezbrojnim šalama u kojima je glavni junak anonimni bekaši baba (otac ili djed), jedna od najznačajnijih figura u turskom humoru. Kao i u slučaju mnogih drugih elemenata usmene tradicije, šale o bekašijama teško je točno datirati, što govori o cijelom nizu slojeva društvenog pamćenja.

? Što misliš o ovim šalama? Jesu li one poticale narod na pobunu protiv vjerskih institucija, ili su to relativno bezazlene priče, ventil za kritične pojedince? Jesu li ti poznati i neki drugi vidovi heterodoksije u jugoistočnoj Europi? Može li misticizam biti subverzivan u odnosu na službene vjerske institucije?

Sl. 15. Astronomski opservatorij u Istanbulu (oko 1580.)

Lewis, str. 200

? Koje znanstvene instrumente prepoznaješ? Koliko njih rabimo i danas? Zašto su na slici prikazani samo muškarci? Zašto su svi do jednog bradati? Je li to moda, nešto tipično za profesiju, ili društveni simbol? Misliš li da se na to pitanje može dati konačan odgovor, ili to treba pripisati umjetnikovoj mašti? Što misliš o karti prikazanoj na ovoj slici?

Sl. 16. Narodni junak Nasredin-hodža

Hegy, Zimanyi, sl. 75

? Znaš li neke priče u Nasredin-hodži? Kako je prikazan u tim anegdotama?

Jesu li priče o Nasredin-hodži popularne i u tvojoj zemlji? Kada su priče o njemu prvi put objavljene na tvom jeziku? Pitaj prijatelje ili rodbinu što znaju o Nasredin-hodži.

IIIb. Kršćani

III-5. Izbor Genadija Sholarija za prvog pravoslavnog patrijarha nakon osvajanja Konstantinopola (1453.)

Trećega dana poslije pada našega grada, sultan je proslavio pobjedu u velikom i radosnom trijumfu [...]

Izdao je zapovijed da se izabere patrijarh, u skladu s običajem i pravilima, budući da je prethodni patrijarh bio umro nešto ranije. Crkveni velikodostojnici koji su slučajno bili prisutni i nešto malo pripadnika crkve i laika odabrali su Georgija Sholarija za patrijarha i dali mu ime Genadios. [...] Naš običaj i tradicionalna ceremonija nalažu da kršćanski car daruje novoga patrijarha zlatnim pastirskim štapom. Tako se ovaj nitkov od sultana pokušao prikazati kao car našega grada, imitirajući naše kršćanske careve: pozvao je Genadija na ručak i razgovor i dočekao ga s velikim počastima. Dugo su razgovarali i sultan mu je mnogo obećao. Kad je došlo vrijeme da Genadios krene, sultan mu je dao skupocjen pastirski štap i zamolio da ga prihvati kao dar.

Melissenos, str. 133-135

Prije osvajanja Istanbula, Sholarij je bio jedan od predvodnika pravoslavnog otpora Firentinskoj crkvenoj uniji (1439.), kojom je bizantski car Ivan VIII. priznao primat papi kako bi dobio pomoć u borbi protiv Osmanlija.

Kakav je interes imao Mehmed II. postavljanjem Genadija za patrijarha?

Sl. 17. Osmanska srebrna posuda s natpisom na grčkom, korištena za pravoslavni crkveni obred (16. stoljeće)

Muzej Benaki u Ateni

III-6. Francuski putnik Pierre Lescapier o samostanu sv. Save u Srbiji (1574.)

Dvadeset prvog [ožujka] došli smo u malo tursko mjesto Uvac. Odande smo vidjeli samostan sv. Save, samostan srpskih monaha. Odjeveni su u crno, govore slavenski i žive po grčkim obredima. Priveli su nas da poljubimo poveliku kost ruke sv. Save. Kažu da imaju cijelo njegovo tijelo. Vidjeli smo Židove i Turke kako ljube tu kost s istim poštovanjem kao i kršćani i daju mnogo milodara. Ovi pustinjaci plaćaju sultanu određeni harač. Naš teklič [čauš] nam je rekao da je jedan zli Turčin, koji je jednog dana došao sakupiti harač, učinio monasima neko nasilje i pao mrtav na vratima samostana. Dali su nam juhu s uljem i porilukom, malo ribe i crnog kruha.

Samardžić, str. 135

? Na koji su način pravoslavci iskazivali svoju pobožnost? Je li to nešto specifično samo za pravoslavce?

Zašto su i pripadnici drugih vjera ukazivali poštovanje srpskim pravoslavnim relikvijama? (To je, naime, mjesto isprepletanja religija.) Znaš li za neke slične primjere iz kakva drugog kraja Europe/svijeta ili iz neke druge epohe?

III-7. Pavao Alepski o moldavskim crkvama (sredina 17. stoljeća)

U Vašljuju su njegove [nekadašnjeg kneza Stefana Velikog] palače, njegova kupelj, njegovi vrtovi, a uz to i velika i visoka crkva s kupolama visoko u zraku. Posvuda su oko ove crkve svodovi i polukružni lukovi, a na njihovoj su unutrašnjosti slike i ikone svih svetaca. Kraj vrata, nad nižim zidom, naslikan je Strašni sud u zlatu i lapisu lazuli [ultramarin, skupocjena boja], potom Mojsije kako izvodi Anu i Kaifu i druge Židove pred našeg Boga. Te su slike ružne. Poslije njih dolaze drugačije slike: to su slike Turaka s bijelim turbanima na glavama, velikim raznobojnim baršunastim ogrtačima, dugih rukava i s dugim žutim velovima, potom njihovih derviša, a iza njih i među njima su vragovi što ih progone i rugaju im se. Sotona je sasvim naprijed, sa šeširom na glavi. Jedan od vragova mu se izruguje i zbacuje mu šešir s glave. I tako je oslikana cijela unutrašnjost crkve.

Arhitektura je vrlo lijepa. Na svodu glavne kupole je lice našega Gospodina Isusa Krista [...]. Ispred crkvenih vrata je veliko zvono.

Crkve u ovoj zemlji sastoje se od triju dijelova: prvi je vanjski, s vratima, i predviđen je za žene; drugi dio odijeljen je zidom i vratima, i on je predviđen za vjernike; a treći dio, također odijeljen zidom i vratima, predviđen je za kneza i njegovu pratnju.

Calatori, VI, str. 29

? Kakvu su ulogu u vjerskom životu Moldavaca imale freske s Turcima? Kako je moguće da su takve slike postojale u jednoj vazalnoj državi Osmanskog Carstva? Možemo li to tumačiti kao izraz vjerske tolerantnosti Osmanlija?

Usporedi hijerarhijsku strukturu u unutrašnjosti moldavske crkve s opisom muslimanske džamije u tekstu III-2.

Sl. 18. Manastir Voronec u Moldaviji (izgrađen 1488., vanjske freske 1547.-1550.)

<http://www.users.cloud9.net/~romania/vor/Voronet.html>

Sl. 19. Tajna večera – freska iz samostana Stavronikita, Athos (Sveta gora) (1546.)

Koliopoulos-Chassiotis, str. 169

III-8. Kozmas Etolski poziva kršćane da školuju djecu

A vi, roditelji, dajte djeci kršćansku obuku, naučite ih čitati i pisati. Učinite sve što možete kako biste osnovali školu, pronađite učitelja i platite ga da vam podučava djecu, jer velik je grijeh da ih ostavite slijepe i nepismene; ne trudite se da im samo ostavite blago i imetak kako bi poslije vaše smrti mogli jesti, piti i sjećati vas se. Bolje će biti da ih ostavite siromašne i obrazovane nego bogate i nepismene.

Menounos, str. 173

Kozmas Etolski (1714.-1779.) bio je misionar, osobito aktivan u zapadnoj Grčkoj i Albaniji, ali je imao i jake veze s Athosom (Svetom gorom). To što Kozmas inzistira na vezi obrazovanja i pravoslavne pobožnosti tipično je za početke prosvjetiteljstva u jugoistočnoj Europi.

Slážeš li se s onim što tvrdi Kozmas Etolski, osobito sa zadnjom rečenicom? Zašto Kozmas misli da je obrazovanje tako važno?

Porazgovaraj s kolegicama i kolegama o tome jesu li obrazovanje i društveni napredak povezani.

III-9. Kiril Pejčinović o sukobima između seljana pravoslavaca i njihovih svećenika (1816.)

Vidim ih po nekim selima, sačuvao me Bog, vrlo je teško! Ne mogu reći ni da su kršćani ni da su nevjernici. Jedu i piju na Veliki petak i Subotu, uz Veliki post [...], čine grijehe, psuju, tuku se, a onda na Uskrs stanu u red za Svetu pričest. A siroti svećenik, koji mora obići osam sela, ne zna kud bi prije. Juri od jednog sela do drugog, s jednim čovjekom koji ide za njim i nosi Sveto otajstvo.

Čak mi je i žao nekih sirotih kršćana, jer moraju čekati svećenika čak do podneva kako bi se pričestili. I onda viču: "Svećenik kasni, zbog ovog ili onog?!" Drugi pak govore: "Hajde da ga pretučemo, pa da više ne kasni". A neki, opet, koji su malo imućniji (čorbadžije), kažu: „Ne može tako, ako ga prebijemo, kaznit će nas, bolje je da se okupimo, odnesemo agi ili paši ovcu, pa tek onda prebijemo popa i izbacimo ga, i nađemo nekoga drugog, čak i ako živi podalje.“ Potom jedan još bogatiji seljak (kmet) kaže za tog drugog popa: „I taj naplaćuje previše, pustimo to. Ovaj, doduše, kasni, ali makar uzme manje, pjeva besplatno i čeka na novac godinama. A onaj drugi dođe po novac s Turcima ako mu smjesta ne platiš.“ I tako jedan kaže jedno, drugi kaže drugo, [...] i svi psuju svećenika koji je njihov duhovni učitelj, koji ih je krstio u ime Svetog trojstva i koji ih je ženio i koji će ih i sahraniti, koji im je i otac i više od roditelja. Ne drže post, hule na svećenika, i čekaju pričest do podneva. A ja grešni i nedostojni Kiril, koji sam grešniji od svih njih i koji sam počinio grijeh samim tim što ih optužujem, tako sam ja, grešnik, vidio njih da tako govore, vidio i nije mi se dopalo što vidim, i stoga im rekoh: „Zašto bismo mi kršćani čekali do podne? Zbog čega ne bismo jednostavno nalomili kruha i nalili vina na kruh, i ne bismo čekali na svećenika?“ A oni će: „Ono što nam pop donosi nije kruh i vino već Kristova krv. Zato čekamo do podneva, jer smo čuli od starijih da se bez toga ne može živjeti.“ A ja im kažem: „Tko vam je to rekao, svećenik?“ A oni na to: „Ono što nam svećenik još nije rekao, to nije ni prešlo preko njegovih usana. On radije pođe s nama na svadbu, na izlet, na ples, u lov, na zabavu, trgovati, ali što se vjeronauka tiče, niti mi što pitamo njega, niti on nama kaže.“ Tako sam ja grešnik vidio da je krivnja na objema stranama: na kršćanima stoga što ne pitaju svećenika, i na svećeniku jer ih ničemu ne uči onoliko koliko je u stanju i koliko zna: vidim da se ne brine o dužnostima koje je preuzeo i koje mu vise o vratu“

Odbrani, II, s. 14-16

 Opiši vjerske osjećaje seljaka u ovom tekstu. U što oni vjeruju? U čemu se njihova vjera razlikuje od službene?

Zašto je to tako? (Zbog siromaštva, neobrazovanosti, zbog toga što su dobro razmislili o pitanjima religije?)

Zašto su seljani bili tako kritični spram svojih svećenika? Je li takav njihov stav opravdan? Pokušaj objasniti i jedan i drugi odgovor.

IIIc. Židovi

III-10. Pismo Isaka Carfatija, rabina iz Jedrena, upućeno Židovima u srednjoj Europi (sredina 15. stoljeća)

Braćo moja i moji gospodari, nakon što sam se pomolio Bogu da vam podari mir, želio bih vam ispričati pod kojim su okolnostima mladi rabin Zalman i njegov družbenik rabin David Koen došli k meni. Ispričali su mi patnju, težu od same smrti, kroz koju su prošli i još uvijek prolaze braća naša, sinovi Izraela koji žive u Njemačkoj: uredbe donesene protiv njih, mučeništvo, protjerivanja kakva se odvijaju svakoga dana i zbog kojih oni moraju lutati od zemlje do zemlje, od grada do grada, beskrajno, bez ijednog mjesta koje bi ih prihvatilo [...]

A kad su stigli ovamo u Tursku, zemlju na koju se Božji gnjev nije obrušio svom težinom, i kad su vidjeli mir, spokoj i obilje kakvo vlada ovim zemljama, i kad su vidjeli da je udaljenost između Turske i Jeruzalema mala i da se može prijeći kopnenim putem, obuze ih velika radost i rekoše: nema sumnje, kad bi Židovi koji žive u Njemačkoj znali makar za desetinu blagoslova kojima je Bog obasuo svoj narod Izraela nastanjen u ovoj zemlji, nema tog snijega ni te kiše, ni tog dana ni te noći koje bi ih spriječile da dođu ovamo. I zamolili su me da pišem izgnanicima, Židovima nastanjenim u Njemačkoj, u gradovima Švapske, Rajnske, Štajerske, Moravske i Ugarske, i da im ispričam kako je ugodna ova zemlja. [...] A kad sam shvatio da oni to čine bez ikakva osobnog interesa, odlučio sam odgovoriti na njihove molbe, jer ja bih volio dati priliku Izraelu da dobije ono što s pravom zaslužuje...

Shaw, str. 31-32

Nakon velike epidemije kuge polovicom 14. stoljeća, proganjanje Židova intenziviralo se ne samo u Njemačkoj, nego i u većem dijelu zapadne i srednje Europe. Kombinacija vjerskih predrasuda, ekonomske konkurencije i društvene segregacije temelj su progona, pa su mnogi Židovi bili prisiljeni potražiti pribježište u sigurnijim i manje naseljenim zemljama, kao što su Poljska i Litva i Osmansko Carstvo.

Može li ijedna zemlja na svijetu biti tako savršena kako je to opisano u ovom tekstu? Je li život (u ovom tekstu) u Osmanskom Carstvu istinito opisan? Je li autor teksta možda prešutio neke bitne mane? Zašto pokušava privući Židove u Osmansko Carstvo?

III-11. Elijah Capsali o bogatstvu Židova u Osmanskom Carstvu u vrijeme vladavine Mehmeda II.

U prvoj godini vladavine sultana Mehmeda, turskog kralja [...], Gospod ga je nadahnuo [...] i njegov glas prođe kroz cijelo kraljevstvo i proglasi: „Ovo je riječ Mehmeda, cara turskog, Gospodar neba, Bog, dao mi je kraljevstvo u ovoj zemlji i zapovjedio mi da izbrojim njegove ljude od sjemena Abrahamova, sluge njegovoga, odabrane sinove Jakova, i da im dam zemlju od koje će živjeti te da im pružim sigurno utočište. Neka svaki od njih sa svojim Bogom dođe u Konstantinopol, sjedište mojeg kraljevstva, i neka sjedi

pod svojom lozom i svojom smokvom sa svojim zlatom i srebrom, imetkom i stokom, nastani se na ovoj zemlji, trguje i postane dio nje.“

Židovi se okupiše izdaleka i izbliza, iz svih gradova Turske, svatko je došao iz svojega doma; zajednica se okupila u tisućama i desetinama tisuća, i Bog im pomogne s nebesa, a kralj im je dao dobra imanja i pune kuće. Židovi su se sa svojim obiteljima tu nastanili i obilato se namnožili [...] Kako su se Židovi bojali Boga, on im je dao bogatstvo, te se tako na mjestu gdje su nekada, za vrijeme bizantskog cara, postojale samo dvije ili tri zajednice, Židovi namnožiše i brojali su više od četrdeset zajednica, a zemlja im nije dopustila da se zajedno nasele, toliko je veliko bilo njihovo bogatstvo. Tora, bogatstvo i čast porasli su među zajednicama. U zajednicama su slavili Gospoda, izvor Izraela, počinitelja velikih čuda. Zapjevaše nebesima i blagosloviše Gospoda, sve sluge Gospodnje što stoje u kući Gospodnjoj u večernji čas.

Shaw, str. 30-31

Očigledno je da Elijahu Capsaliju, koji piše u 16. stoljeću a opisuje događaje iz druge polovice 15., nije toliko stalo do povijesne točnosti koliko do naglašavanja tradicionalnog židovskog morala. Zato on u svojem tekstu često navodi mjesta iz Starog zavjeta (na primjer, iz Knjige postanka 13:6, 34: 10, Izlaska 1:7, 1:21, Psalama 68:27, 134:1 itd.).

Kakve je namjere imao ovaj pisac? Što je htio postići ovim tekstom?

Kako je povezo dvije vere? Kakvu ulogu Abraham ima u islamu, a kakvu u judaizmu?

Na temelju čega bismo mogli zaključiti da je govor koji Elijah Capsali pripisuje Mehmedu II. historijski netočan?

III-12. Židovski mesijanizam: slučaj Sabbataija Zevija (1666.)

[...] prelazimo na sljedeću [godinu, 1666.], iz koje ćemo vam ispričati kratku priču Sabbataija Zevija, navodnog židovskog Mesije, koji se najprije pojavio u Smirni i tamo se izdavao za njihova Mesiju, pričao im o sjaju njihova dolazećeg carstva, o snažnoj ruci Božjoj koja će ih sakupiti iz svih krajeva svijeta. On je bio mešetarev sin, rođen u Smirni, uglednik koji je tečno govorio hebrejski i arapski, ali kako je bio proganjan zbog nereda u sinagogi, lutao je neko vrijeme Grčkom i duže vrijeme proboravio u Jeruzalemu, gdje je upoznao stanovitog Natana, lukavog sofista, koji se pak proglasio za Sabbataijeva proroka i drsko pretkazao da će se Mesija godinu dana od 27. dana mjeseca kisleva pojaviti pred Velikim gospodinom⁵² da se sve pripremi za njegov dolazak. Kad je stigao u Smirnu i javno se stao izdavati za Mesiju, objavio je u to ime svim židovskim narodima svoju deklaraciju: No [...] neki njegovi sunarodnjaci suprotstavili su mu se kao uljezu, a on je ipak radio po svome i potom obznanio da ga je Bog pozvao da pohodi Konstantinopol, gdje će najveći dio njegova posla i biti obavljen. Ali, čim je stigao, vezir⁵³ je zaključio da je najbolje baciti ga u mrski zatvor, odakle ga je poslije poslao na Dardanele; Židovi iz najudaljenijih krajeva u velikom broju pohriše k njemu, a on je imao dovoljno vremena da osmisli svoju novu metodu i ritual. Kako su se Židovi sve više i više zaludivali njime, i kako je Veliki gospodar u međuvremenu dobivao razne vijesti o njihovu ludilu, on zapovjedi da mu se ovaj privede, i reče da mu neće povjerovati sve dok ovaj ne pokaže neko čudo, pa neka Sabbataija onda skinu do gola, neka stane kao meta njegovim spretnim strijelcima, pa ako strijele ne probodu njegovo tijelo, on će tada povjerovati da je Sabbatai Mesija. No kako Sabbatai odbi proći ovo iskušenje, morao je postati muhamedanac kako bi spasio živu glavu. Većina je Židova odbijala povjerovati u to, nego su tvrdili da je to na zemlji ostala

⁵² Tako su Europljani zvali osmanske sultane, a to je u to vrijeme bio Mehmed IV. (1648.-1687).

⁵³ Fazil Ahmed-paša Ćuprilić, veliki vezir 1661.-1676.

samo Sabbataijeva sjena i da sad hoda sijede glave i u muhamedanskoj odori, dok su mu se tijelo i duša vinuli u nebo, te da sad tamo borave dok ne dođe vrijeme za ostvarenje ovih čuda; a Kohami⁵⁴ iz Konstantinopola osudili su ovo vjerovanje i zapovjedili ovima da se vrate svojoj staroj vjeri, kako ne bi bili izopćeni.

Jones, II, str. 175-176

? Koji su bili motivi Sabbataija Zevija? Je li on doista mislio da je Mesija? Što misliš o kraju njegove „karijere“, zašto se preobratio na islam?

Zašto su Židovi slijedili Sabbataija Zevija? Je li takav pokret karakterističan samo za Židove? Znaš li za neke slične mesijanske pokrete i u povijesti svojega naroda?

Što misliš o načinu na koji je sultan postupio u slučaju Sabbataija Zevija? Koji mu je bio cilj? Je li uspio?

Sl. 20. Židovski liječnik, francuska gravura (1568.)

Nicolay, str. 182

? Zašto je francuski graver i putnik smatrao da treba prikazati židovskog liječnika? Jesu li i druge etničke i vjerske skupine u Osmanskom Carstvu imale svoje liječnike? Postoji li neka veza između odjeće židovskog liječnika i činjenice da su nemuslimani bili u podređenom položaju, kako nam to potvrđuju i tekstovi III-19. i III-20.?

54 Stariji uglednici židovske zajednice.

III.d. Religijski suživot i diskriminacija

III-13. Vjerski dijalog tijekom zarobljeničva Gregorija Palame (1354.)

[Imam] započe riječima da oni [muslimani] priznaju sve proroke, pa tako i Krista, i četiri knjige koje je Bog poslao⁵⁵, a među njima je i jedno Kristovo evanđelje. Za kraj reče [...]: „a vi, zašto vi ne priznajete našega proroka i zašto ne vjerujete u njegovu knjigu, kad je i nju Bog poslao?“ Ja mu na to odgovorih: „I vi, kao i mi, imate običaj [...] bez dokaza ne priznavati i ne prihvaćati ništa [...] Za Krista, osim njegovih mnogih velikih čuda, svjedoči i sam Mojsije i drugi proroci; i on je jedini, za cijelu vječnost, za kojeg čak i vi kažete da je riječ Božja; i jedini, za cijelu vječnost, kojega je rodila djevica; i jedini, za cijelu vječnost, koji je uskrsnuo na nebo i ostao besmrtn; i jedini, za svu vječnost, za kojega se nadamo da će se vratiti da sudi živima i uskrsnim mrtvima – ja sad kažem samo ono što i vi Turci priznajete. Zato mi vjerujemo u Isusa i u njegova evanđelja. Ali Muhamed, za njega ne vidimo da njegovi proroci svjedoče o njemu, on nije učinio ništa posebno ili vrijedno pamćenja što bi nas navelo na to da vjerujemo u njega. Zato mi ne vjerujemo ni u njega ni u knjigu koja je njegova. Imam je bio zabrinut tim riječima i branio se: „U evanđeljima se spominje i Muhamed, ti si skratio njegovo svjedočanstvo. Osim toga, on je pošao iz istočnjačkih daljina i došao na zapad kao pobjednik, kao što vidiš.“ [...]

„[...] Točno je da je Muhamed, pošavši s Levanta, došao na Pont kao pobjednik; ali on je pobijedio ratovima, mačem, pljačkom, ugnjetavanjem i ubijanjem; ništa od svega toga ne dolazi od Boga, koji je dobar [...] Nije li Aleksandar pošao sa zapada da bi napokon pokorio cijeli istok? I mnogi su drugi, u drugim vremenima, kretali na pohode i vladali cijelim svijetom. Ali nikome od njih nijedan narod nije prodao svoju dušu kao što ste vi prodali svoju Muhamedu. I osim toga, [Muhamed je], iako se u isto vrijeme koristio silom i nalagao uživanje, osvojio samo dio svijeta. A Kristovo učenje, naprotiv, iako odbacuje gotovo sve slasti životne, prigrllilo je sve krajnosti

univerzuma i vladalo među onima koji se protiv njega bore, i to bez upotrebe ikakva nasilja, pa opet je uvijek pobjeđivalo nasilje koje mu se suprotstavljalo, i ta je pobjeda porazila svijet.“

Na tom su mi mjestu drugi kršćani koji su tu bili, osjetivši da Turke obuzima bijes, dali znak da prekinem svoj govor. No ja, da bih unio malo vedrine, rekoh s blagim osmjehom: „Kada bismo se slagali na riječima, dijelili bismo istu dogmu. Oni koji razumiju, razumjet će i smisao onog što je ovdje rečeno.“ Jedan od njih na to reče: „Doći će vrijeme kad ćemo se svi slagati.“

Phillipidis-Braat, str. 154-157, 160-161

Tijekom vremena koje je proveo u zarobljeničtvu (1354.-1355.), Grigorios Palamas (vidi detaljnije objašnjenje uz tekst I-6.) vodio je nekoliko teoloških rasprava s muslimanima i Židovima, a među njima su bili Orhanov nećak Ismail i jedan znanstvenik kojeg mu je poslao sam Orhan. U pismu svojoj vjerskoj zajednici u Solunu Grigorios se prisjeća još jednog razgovora s jednim imamom nedaleko od Nikeje. Iako je Palamas nepopustljiv, on ipak spominje i neke argumente koje muslimani navode protiv kršćanske vjere i time svjedoči o kompleksnosti vjerskih odnosa na teritorijima koje su Osmanlije osvojile.

Što misliš, zašto su osmanski Turci sa svojim zatočenicima razgovarali o vjerskim pitanjima? Kako ti izgledaju argumenti navedeni u ovoj raspravi? Bi li se njima moglo objasniti to što su neki ljudi primili islam kad su Osmanlije pokorile njihovu zemlju?

⁵⁵ Petoknjžje, Psalmi, Novi zavjet i Kuran.

III-14. Suživot različitih vjerskih zajednica u osmanskim gradovima (oko 1600.)

[Beograd]

Na obalama rijeke Save tri su ciganske četvrti [mahale], a na obalama Dunava su tri četvrti u kojima žive grčki nevjernici [Romeji], kao i Srbi i Bugari koji također žive u susjedstvu. Tik uz tvrđavu je i židovska četvrt, a njezini stanovnici spadaju u sedam zajednica znanih kao Karaim Židovi. Tu je i četvrt u kojoj žive armenski nevjernici, ali nema Franaka⁵⁶ niti Mađara, također nema ni njihovih konzula. Ostalo su muslimanske četvrti, tako da Muhamedovi sljedbenici imaju najbolje, najprostranije i najprozračnije dijelove grada, u njegovim višim ili srednjim dijelovima.

[...] U Beogradu ima dvjesto sedamdeset⁵⁷ džamija, ali se samo sa sultanove zove petkom na molitvu, tu su još i vezirske džamije i džamije domaćih plemića i uglednika što će poslije biti opisano.[...]

[...] Devet je crkava i samostana, gdje oni obavljaju svoje zle obrede. Tu su hramovi grčki, armenski, srpski, bugarski i židovski, ali nema kuća za idolopoklonstvo Franaka ili Mađara.

[...]

[Sarajevo]

Crkve. – Sve su crkve male, i niti jedna sa zvonom. Crkve srpskih i latinskih kršćana u dobrom su stanju. Franci i Grci održavaju svoje vjerske obrede u njima. Postoji i jedna židovska sinagoga.

Evlija Čelebija, str. 195-198

Usporedi ono što Evlija Čelebija kaže o kršćanskim crkvama u Sarajevu s onim što Pavao Alepski kaže o moldavskim crkvama (tekst III-7).

III-15. Odnosi između pravoslavaca, katolika i luteranaca u Bugarskoj i Vlaškoj (1581.)

Stvari koje je kao zaključak zabilježio papinski nuncij saslušavši neke činjenice koje mu je nekolicina katoličkih trgovaca priopćila o prilikama u kojima žive katolici u Bugarskoj i Vlaškoj. Posjet Silistri i Provadiji, koji je naš vladar odobrio pismima veoma poštovanog monsinjora [kardinala], od Coma od 11. ožujka 1581. Dana 5. prosinca, predstavili su mu se trgovci iz Dubrovnika [...] koji žive u mjestu na Dunavu zvanom Silistra, a koje domaće stanovništvo zove Deristor, dva dana od Varne; zemlja se zove Dobrudža, u stara vremena zvala se Mezija, a jezik je bugarski ili ilirski. Zemljom vlada sultan s druge strane rijeke, a ispred te spomenute zemlje nalazi se Turcima vazalna Vlaška. Spomenuti Bugari su pravoslavci, imaju svoje crkve, svećenike i biskupe. Kažu da katoličkih obitelji ima samo deset, i sve su Dubrovčani. Oni nemaju crkve ni marljive svećenike, ali su iz Dubrovnika, zajedno s ovima što žive u Provadiji, koja je dva dana udaljena od Silistre, doveli čovjeka zvanog otac Nicolo Godini od Antivarija, čovjeka velike humanosti; on ovdje služi šest mjeseci i ima plaću od sto talira⁵⁸ godišnje.

Pitaju smiju li ići u pravoslavne crkve da se tamo mole i pričešćuju u svoj svojoj usrdnosti; smiju li se krstiti kod pravoslavnog svećenika i primiti posljednju pričest u slučaju nužde, to jest smrti. Također su pitali je li ispravno da se mlad katolik, koji je živio s mladom pravoslavkom i obećao joj da će se oženiti njome i izroditi djecu s njom, predomisli; je li mu pri tome savjest čista. Također su rekli da su s one strane Dunava prema Transilvaniji naišli na mnoge njemačke protestante u Vlaškoj koji su uvijek bili voljni pričati o vjeri i koji dijele besplatne knjige o svojoj izopačenoj vjeri [...] Silistra se nalazi na dva dana od Provadije, i leži na Dunavu. U njoj ima 1500 kršćanskih i neznabožačkih kuća. Ima osam katoličkih kuća, ukupno 40 duša, sve trgovci iz Dubrovnika, a u

⁵⁶ Naziv za sve ljude koji dolaze iz Zapada Europe, uključujući i katolike i protestante.

⁵⁷ Kako je Evlija Čelebija i inače sklon pretjerivanju, ovaj broj je sasvim sigurno prevelik.

⁵⁸ Veliki srebrnjaci iz srednje i zapadne Europe.

ovom času kapelan im je brat Celestino, koji ima plaću od 2.000 akči godišnje; oni su dobri kršćani [iako] nemaju crkve, nego Bogu služe u jednoj sobi. Obećano im je da će smjeti podići kućicu koja će im služiti kao crkva; nemaju drugoga Božjeg službenika osim onog kapelana, koji ovdje služi već tri godine i svi o njemu kazuju samo dobro; on služi šest mjeseci ovdje, a drugih šest u Trgovištu, u samostanu.

Calatori, II, str. 504

 Što su katolici u Bugarskoj i Vlaškoj pitali papinskog nuncija? Na kakve praktične probleme upućuju ta pitanja? Što misliš, što im je nuncij mogao odgovoriti?

III-16. Fetva Ebus-suuda šijitima (sredina 16. stoljeća)

Pitanje: Je li po Svetom zakonu [šerijatu] dopušteno boriti se protiv sljedbenika Safavida⁵⁹

? Je li onaj tko ih ubija sveti ratnik i je li onaj tko pogine od njihove ruke mučenik?

Odgovor: Da, to je veliki sveti rat i veličanstveno mučeništvo.

Pitanje: Ako je dopušteno boriti se protiv njih, je li to dopušteno samo stoga što su se pobunili i što su neprijatelji [osmanskog] sultana islamskog naroda, ili stoga što su podigli sablju na vojske islama, ili zbog nečeg trećeg?

Odgovor: Oni su i pobunjenici i na mnogo načina nevjernici.

Imber, str. 86

 Ebus-suud (oko 1490.-1574.) bio je učenjak kojeg je sultan Sulejman vrlo poštovao, i bio je na položaju vrhovnog poglavara i suca [šeyh-el-islam] gotovo tri desetljeća. Njegove presude (fetve) imale su dugotrajan utjecaj na osmansko društvo.

 Što nam ove presude otkrivaju o granicama muslimanske solidarnosti?

Usporedi stav Osmanlija spram šiita s ratovima koji su se u 16. stoljeću vodili između katolika i protestanata.

III-17. Carska naredba o zabrani „franačkog“ prozelitizma među Armencima u Istočnoj Anadoliji (1722.)

Armenski patrijarh Istanbula i provincija zvani Ivan podnio je molbu mojoj carskoj palači da izdam zapovijed kojom će se spriječiti hereza franačkog obreda, česta među Armencima u Erzurumu, Dijarbakiru i Tokatu. Stvari se polako sređuju, ali su se neki franački svećenici, prerušeni u liječnike ili već nešto slično, tamo nastanili i povezali se s bogatim i uglednim ljudima. Ne sluteći ništa zlo, uglednici su im povjerovali da su liječnici i počeli su im pomagati u svim njihovim nakanama. Kako patrijarh kaže, franački svećenici tako neprestano izazivaju mještane Armence i izopačuju ih ne bi li ovi prihvatili franački obred. On moli da se Francima zabrani boravak na tim mjestima, bilo da se predstavljaju kao liječnici ili nešto drugo. A i nesretne podanike treba zaštititi od njihovih provokacija i ostaviti ih na miru. Zato se ovaj carski ferman izdaje u skladu s ovom molbom.

BOA, CA 3126

 Što misliš o tome da su i armenski patrijarh Ivan i sultan sve zapadnjake nazivali Francima, bez obzira na to što „hereza franačkog obreda“ zapravo pokriva i vrlo različite vjeroispovijesti?

⁵⁹ Safavidska dinastija vladala je Perzijom 1502.–1736. i uvela radikalnu šiitsku verziju islama, koja je tijekom 16. stoljeća bila vrlo popularna među osmanskim podanicima u Anadoliji.

III-18. Osmanske vlasti u Bosni presuđuju u sporu između pravoslavaca i katolika (1760.)

Nakon što smo zrelo razmotrili ovako tešku situaciju, napokon smo putem posrednika najavili svoj dolazak ćehaji-begu [pašinom zamjeniku]. On je dopustio da ga posjetimo, pa su dekan i novoizabrani fojnički gvardijan pošli u njegovu kuću. Od njega je, među ostalim, morao čuti ove zadnje riječi: „Ako hoćete dobiti parnicu, najprije saspitate dvadeset kesa novca u državnu blagajnu“ (to iznosi oko 2.600 venecijanskih zlatnika). [...]

Vidjeli smo, dakle, da će naša stvar bezuvjetno propasti ako ne dadnemo ovaj pretjerani iznos novca. [...]

Stoga smo se – prije suočenja s našim protivnicima na sudu – sastali s pašom i ćehajom. Obećali smo im – zbog takve i toliko potrebne obrane – dati sve što treba da bi ih se umirilo i dobilo njihovu zaštitu. S druge strane, grčki⁶⁰ su dostojanstvenici nudili tom istom paši velik iznos, zaista veći nego što je bio naš, da bi im presudio prema odredbama njihova fermama [Osmanlijska povelja]. Budući da nismo imali novca, podigli smo zajam u državnoj riznici.

Najprije je, dakle, sudac pročitao povelju protivnika i razmotrio njezinu bit. Potom je sudac upitao grčkog mitropolita (bio je tamo zajedno s patrijarsima) da kaže što uistinu želi postići ovom parnicom. On je odgovorio: „Tražim od ovih fratara da me slušaju i da mi se pokoravaju u svemu što propisuju i naređuju povelje koje je dobrostivo izdao naš uzvišeni sultan i koje ste sada pročitali.“ Zatim je isti sudac upitao našu stranku: „Šta vi navodite kao razlog da se ne pokoravate ovome što vaši protivnici od vas traže?“ – Na taj upit odgovorio je dekan: „Ima već gotovo tristo godina otkako je uzvišeni sultan Mehmed-han pokorio Bosnu, a mi s Grcima nismo imali ništa zajedničkog, budući da su oni jednog, a mi drugog obreda, kao što se to jasno razabire iz ovoga hatišerifa i drugih isprava i povelja koje su nam uzvišeni sultani dobrohotno podijelili. Od tog vremena nadalje, uvijek smo imali slobodu naše latinske vjeroispovijesti“ [...]

60 Ovdje u značenju pravoslavni.

Kad je kadija to čuo, odmah je izrekao ovu presudu: „Patrijarh i metropolit nemaju nikakva prava nad vama fratrima ili nad svjetovnjacima rimokatolicima. Oni od vas ne mogu i ne smiju zahtijevati nikakva novčanog nameta, niti bilo čega drugog, jer ferman ne može biti iznad hatišerifa.“ [...]

I tako se završilo ovo suđenje, s kojega je metropolit (Bog je tako htio) otišao posramljen. Eh, brate, ne radi se posao kod Turaka brez jaspri [novca]!

Benić, str. 187-190

Usporedi ovaj tekst s prethodnim tekstom o „herezi franačkog obreda“: u oba slučaja osmanske vlasti jedva da su bile svjesne razlika među kršćanskim vjeroispovijestima. Jesu li imale sličnu poteškoću u razlikovanju različitih vjerskih struja unutar islama? (Isto se pitanje može postaviti i o stavu kršćanskih vlasti spram razlika unutar islama.)

Kakvi su odnosi vladali među dvjema kršćanskim crkvama u Bosni? Koga su one više poštovala, osmanske vlasti ili „srodne“ kršćanske crkve?

Što autor ovoga teksta prigovara osmanskim vlastima, a što pravoslavnoj crkvi?

III-19. Carska ograničenja za nemuslimane (1631.)

U skladu sa svetim zakonom [šerijatom] i zemaljskim zakonom, kršćani [kafir] moraju biti prepoznatljivi po odjeći i vanjskom izgledu kao podređeni. Ne smiju jahati konje, nositi odjeću od svile i satena ili krzna i šubare. Njihove žene ne smiju nositi odjeću sličnu onoj koju nose muslimanke, niti stavljati jašmake (tanki veo kojim muslimanske žene pokrivaju glavu, lice do očiju i grudi) od perzijskog platna. Međutim, od nekog vremena, ovaj se zakon nije poštivao, pa su kršćani i Židovi, uz dozvolu sudaca, počeli izlaziti odjeveni u raskošnu i skupu odjeću.

Što se tiče njihovih žena, one nisu uzmicale s pločnika da bi se sklonile pred muslimankama kad bi ih srele na tržnici. U cjelini, i muškarci i žene nose daleko bolju odjeću nego muslimani, iz čega se vidi da oni sebe uopće ne smatraju podređenima. Stoga je od iznimno velike važnosti da se sve zapovijedi objave još jednom i da se poštuju.

Georgieva, Tzanev, str. 121

? Zašto su nemuslimani podvrgnuti tako strogim pravilima? Zašto ih kršćani nisu poštovali? Što misliš, mogu li se tako stroge odredbe uopće provesti do kraja u vjerski miješanoj sredini?

III-20. Pogubljenje nepropisno odjevenog pravoslavca (1785./1789.)

Isto tako, spomenutog mjeseca [muharema], 21. dana, kad je naš veličanstveni gospodar [sultan Abdulhamid I.] putovao prerušen, ugledao je jednog Grka nevjernika. Grk je na sebi imao žute cipele, kaftan cvjetnog uzorka, dug ogrtač i kaput opšiven krznom, kao i šal. [Sultan] na to pozva dželata. Grka je trebalo objesiti, ali sultan onda zapovijedi da mu se odrubi glava.

Taylesanizade, str. 419

? Usporedi tekstove III-19. i III-20. Kakav je zločin počinio pogubljeni Grk?

III-21. Carska zapovijed o crkvi u Stanimaki, kraj Plovdiva, izgrađenoj bez dozvole (1624.)

Namjesnik vakufskog sela Stanimake obavještava nas u svojem pismu da su kršćani u tom selu podigli veliku novu crkvu, ukrasili je mramorom i drugim dragocjenostima, a protiv Svetog zakona.

Namjesnik je pokušao udovoljiti pritužbama muslimana, ali bez uspjeha, pa stoga sada traži carsku zapovijed kojom bi se naložilo rušenje spomenute crkve, budući da će samo rušenje zadovoljiti vjerske propise koji vladaju u ovoj zemlji.

Primivši to, zapovijedam da ispitajte slučaj i pobrinete se za to da se novosagrađena crkva zaista poruši, ako je doista nova, a ne neka koja već duže postoji. Također vam zapovijedam da ne dopustite nikakav protest i nikakvu neposlušnost protiv Svetog zakona i moje sultanske zapovijedi.

Georgieva, Tzanev, str. 120-121

? Kojim se argumentima vlast koristila kako bi opravdala rušenje crkve u Stanimaki?

III-22. Netolerantnost kršćana prema ljudima koji žive u braku s osobom druge vjere (Cipar, 1636.)

Milu, sin Andonija iz sela Čelije u Tuzlanskoj nahiji, kaže: Dosad sam, kao i moji preci, i ja pripadao kršćanskoj grupi [miletu]. Nisam postao musliman. Ja sam nevjernik [kafir]. Kad sam želio obaviti naš lažni obred u crkvi, monasi, koji su nam ujedno bili i svećenici, spriječili su me da uđem rekavši: „Ti si se oženio muslimankom.“ I kad nestanem, vjerojatno me neće sahraniti po nevjerničkom obredu. Želim potvrdu na kojoj će se vidjeti da sam nevjernik.

Jennings 1993, str. 142

? Zašto je kršćanski monah spriječio Milua da uđe u crkvu? Što misliš, što su mogli biti razlozi tome? Jesu li opravdani? Uzmi u obzir da se, prema muslimanskom zakonu, muslimanke nisu smjele udati za nemuslimane, dok pravoslavni kanon zabranjuje pričest osobi pravoslavne vjere koja stupi u brak s osobom druge vjere.

III-23. Odredbe o vjerskom životu u Transilvaniji (1653.)

[Dio I., odjeljak I.]

Čl. 2. Četiri su službene vjere, prema pravovjanim uredbama zemlje, i one će odsad uvijek biti službene... ove službene religije su sljedeće: reformistička evangelistička (u običnom jeziku zvana i kalvinistička), luteranska ili augustovska, rimokatolička, unitarijanska ili anti-trinitaristička, i njima se od sada jamči slobodno ispovijedanje njihove vjere na mjestima predviđenim za to, a u skladu sa zakonima zemlje.

Čl. 3. Uz četiri službene religije, u pitanjima vjere i religije nikakve privatne osobe, bez obzira na društveni položaj, i nikakva skupština, ne smiju ništa mijenjati ili uvoditi podjele, jer će u suprotnome biti proglašeni nevjernicima [...]

Čl. 4. Judaizam, počevši od drevnih vremena, ne samo što nije spadao u četiri službene vjere nego je, naprotiv, bio zabranjen zakonom zemlje, uz prijetnju ozbiljnom kaznom, a u ta vremena oni koji su se drznuli da ne poštuju zakon, pa su proglašeni krivima, kažnjavani su u skladu sa zakonima; ovim se propisuje da će se za ovaj prekršaj kažnjavati do vijeka, baš kao i ranije [...]

Čl. 8. Odlučeno je da nitko ne smije silom natjerati zajednicu, slugu, svoje ukućane ili bilo koga nad kim ima vlast da prijeđe u njegovu vjeru, bilo nasiljem, bilo prijetnjom nasiljem, niti će zemljoposjednik druge vjere smjeti zaposjesti selo ili gradsku crkvu, kako bi doveo ili nametnuo svećenike druge vjere ili dopustio svećenicima svoje vjere da drže svoju službu Božju, i to ni u kojoj prilici; kazna za to iznositi će 200 *florina*⁶¹[...]

[Odjeljak VIII.]

Čl. 1. [...] Narod Vlaške nije popisan u ovoj zemlji, niti među povlaštenim staležima niti među vjerama. Oni koji nisu navedeni pod službenim vjerama [...] bit će tolerirani [...] za dobrobit zemlje.

Constituțiile, str. 47, 49, 50, 58

Constitutiones Approbatae, ustavne odredbe, donio je Diet (skupština) kneževine Transilvanije tijekom vladavine Gyergya Rakoczija II. (1648.-1660.); njima su zapravo sistematizirani propisi koji su u Transilvaniji donošeni od 16. stoljeća, katkad i ranije. Uočite da diskriminacija nije pogađala samo manjine, nego i pravoslavne Vlahe, koji su u kneževini Transilvaniji činili većinu. Članak 4. ne odnosi se na Židove, već na jednu malu „judaističku“, disidentsku kršćansku skupinu, subotare, koji su se odvojili od službeno priznate Unijatske crkve.

Jesu li svi stanovnici Transilvanije uživali jednaku slobodu vjeroispovijesti? Navedi argumente koji govore u prilog vjerskim odredbama u Transilvaniji u 17. stoljeću i argumente protiv.

III-24. Zaključak biskupskog sinoda u Stonu, kraj Dubrovnika, uperen protiv Židova (1685.)

Đavolji udovi, oni što su raspeli Krista, neprijatelji kršćanskog imena, otimači, zaluđivači, oni što poput guja-ljutica sišu uljuđenu čovječju krv, počeli su se pred koju godinu jatiti u ovoj biskupiji. Smjerno se molim Božjoj pravednosti neka ih iz nebeskih oblaka, u obliku pravednog suca, potpuno uništi. Koliko je do nas, nalažemo svima koji podliježu našoj brizi neka se pod prijetnjom kazne izopćenja [...] ne usude sa Židovima dijeliti stan u kućama gdje žive, niti prenoćiti, niti služiti im u kući, bez našega pismenog dopuštenja. Klonite se, sinovi moji, i samog razgovora s njima, osim pri trgovanju i stvarima koje se ne daju izbjeći. Znajte da su oni neprijatelji Kristova križa, a vi, jer ste udovi Kristovi, odbijajte od sebe udove đavla.

Stulli, str. 31

⁶¹ Zlatnik koji je kraljevina Mađarska kovala po ugledu na firentinski novac. Međutim, u ovom tekstu ne spominje se konkretno taj zlatnik, već za to vrijeme uobičajena moneta kraljevine Mađarske i kneževine Transilvanije.

 Koje su optužbe protiv Židova navedene u ovom tekstu? Kakva su ograničenja biskupi pokušali nametnuti Židovima?

III-25. Privilegije za jednog Židova u Dubrovniku (1735.)

[...] kako Simon sin Vitala Vitali jest pravi i istinski podložnik ove Republike, i zato mu je dopuštena svaka privilegija i milost koje uživaju ini naši podložnici, i žudeći mi [želimo] da je udionik od svih onijeh milosti koje uživaju naši podložnici u kojoj mu drago strani svijeta.

Stulli, str. 41

 Usporedi ove privilegije s tekstem III-24. Kako to da u stavovima ovih dviju vlasti postoje tako drastične razlike?

III-26. Mučeništvo sv. Kirane u Solunu (1751.)

To bi janjičari radili danju. Noću bi je stražar objesio ispod pazuha, iako su joj ruke već bile u lancima. Uzeo bi štap koji bi mu se našao pri ruci i tukao je nemilosrdno sve dok se ne bi umorio, a onda bi je ostavio da visi na zimskoj studeni, jer tada je bila zima. Jedan je kršćanin to vidio, pa bi dočekaao pravi trenutak, i kada bi vidio da je stražara prošao bijes, prišao bi mu i zamolio za dozvolu da je spuste. A svetica je bila tako strpljiva, tako spokojna i tiha da se činilo da ne pati ona nego netko drugi, i sav njezin duh i njezina svijest bili su na nebu.

Bilo je u zatvoru i drugih kršćana, i Židova i nekoliko Turkinja, zatočenih zbog nečasnih radnji. I oni su također optuživali stražara da je nemilosrdan, da se ne boji Boga kad tako muči ženu koja mu ništa nažao nije učinila. A taj kršćanin samo je neprestano podsjećao stražara na Božji sud (budući da se nije nimalo ustezao pred njim) [...] Govorio je to sve ne bi li ga umirio i spriječio da zlostavlja sveticu. Ali Sotona je stražaru dao srce od kamena, i koliko god ga ovi preklinjali, on ju je samo još više mučio. Janjičari koji su je mučili, više puta su je htjeli natjerati da jede kako ne bi umrla. Katkad bi joj dali grožđice, katkad datulje. Ali svetica je odbijala jelo, pa su joj pokušali silom otvoriti usta, ali nisu uspjeli.

Synaxaristis, str. 336-337

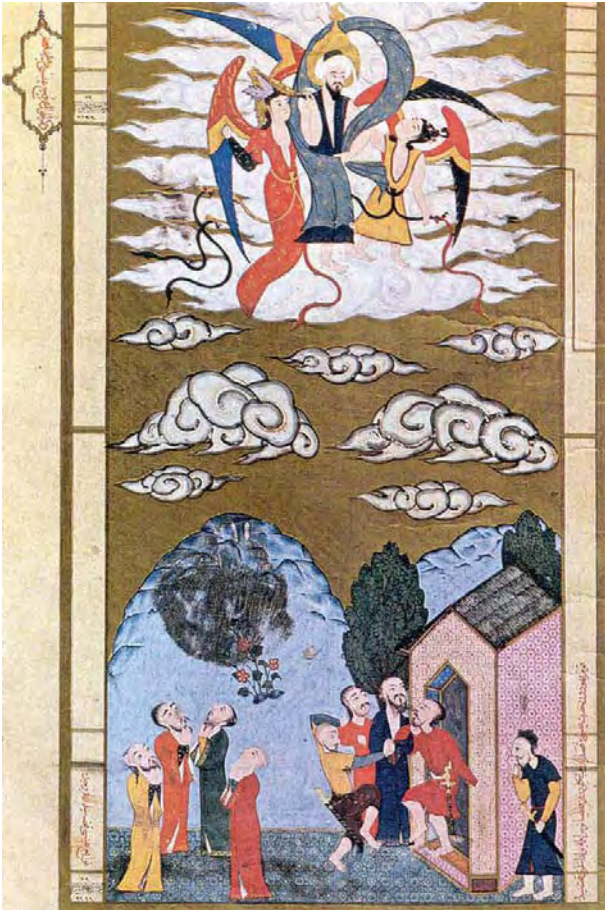

Kirana, djevojka iz sela Avusoke, nedaleko od Soluna, opirala se osmanskome janjičaru koji ju je htio zvesti. Kako bi je slomio, janjičar ju je zatočio i mučio. Odlučivši se na gladovanje, Kirana je umrla u solunskom zatvoru 28. veljače.

 Je li Kirana, kao kršćanka, bila u gorem položaju nego što bi to bila muslimanka koja se opire janjičaru?

Što misliš, zašto su drugi zatočnici htjeli pomoći Kirani? Jesu li vjerske razlike tu bile ikakva smetnja? Znaš li i za druge primjere ljudske solidarnosti koja se ne obazire na vjerske razlike? Zašto se Kirana odlučila za štrajk glađu?

Sl. 21. Kristovo uznesenje, osmanska minijatura (1583.)

Nicolay, str. 182

? Kako je Isus prikazan na ovoj osmanskoj minijaturi?

Zašto? Jesi li vidio/vidjela neke druge slike s Kristovim uznesenjem? Što misliš o njima?

? **Opća pitanja za odjeljak III-d.**

Prokomentiraj ovu specifičnu mješavinu vjerske tolerancije i vjerske diskriminacije na početku novoga vijeka. Usporedi situaciju u Osmanskom Carstvu, u Transilvaniji i u Dubrovniku. Razlikuje li se ona, i kako, od situacije u današnje vrijeme?